

ІСТОРИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ДИТЯЧУ КНИГУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ В УССР

HISTORICAL VIEW OF THE CHILDREN'S BOOK OF THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY IN USSR

Михалевич В. В.,

кандидат культурології, доцент, доцент кафедри образотворчого мистецтва, Київський університет ім. Бориса Грінченка (Київ, Україна), e-mail: v.mykhalevych@kubg.edu.ua, ORCID ID: 0000-0003-4847-5833

Братусь І. В.,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри образотворчого мистецтва, Київський університет ім. Бориса Грінченка (Київ, Україна), e-mail: kulturolog@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8747-2611

Гунька А. М.,

викладач кафедри образотворчого мистецтва, Київський університет ім. Бориса Грінченка (Київ, Україна), e-mail: a.hunka@kubg.edu.ua, ORCID ID: 0000-0003-4455-1640

Mykhalevych V. V.,

Candidate of cultural studies, Associate Professor, Associate Professor, Department of Fine Arts, Kyiv University Boris Grinchenko (Kyiv, Ukraine), e-mail: v.mykhalevych@kubg.edu.ua, ORCID ID: 0000-0003-4847-5833

Bratus I. V.,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Department of Fine Arts, Kyiv University Boris Grinchenko (Kyiv, Ukraine), e-mail: kulturolog@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8747-2611

Gunka A. M.,

lecturer of the Department of Fine Arts, Kyiv University Boris Grinchenko (Kyiv, Ukraine), e-mail: a.hunka@kubg.edu.ua, ORCID ID: 0000-0003-4455-1640

Аналізується основні тенденції розвитку дитячої літератури України другої половини ХХ століття, творчість провідних українських дитячих поетів та письменників у широкому історико-культурному контексті.

Ключові слова: дитяча книга, радянська дитяча література, видавництво.

The article analyzes the main tendencies of the development of children's literature of Ukraine in the second half of the XX century, the works of leading Ukrainian children's poets and writers in the broad historical and cultural context.

Keywords: children's book, Soviet children's literature, publishing house.

Розгляд історії розвитку дитячої книги в радянський період, дає нам розуміння звідки йдуть традиції в сучасній дитячій книзі і допомагає проаналізувати той досвід, частина якого залишилася, а від частини якого довелося відмовитися книговидавцеві при створенні сучасної української дитячої літератури.

Грунтовне дослідження теми дитячої літератури у ХХ столітті ми знаходимо у праці

Н. М. Вернигори «Література для дітей у ХХ столітті: жанрово-тематичний аспект». У праці Т. Горяєвої «Политическая цензура в СССР 1917–1991» ми знаходимо необхідну інформацію про функціонування системи того часу по відношенню до митців.

Звичайно, що в радянський час були різні періоди. Нас цікавить стан дитячої книги в Україні другої половини ХХ століття, бо на наш погляд, цей період знаменується оформленням неповторного, саме українського формату дитячої книги, що відкриває перспективи розвитку «дитліту» у новому столітті.

Щоб дослідити якою творилася дитяча література, потрібно зрозуміти умови видання у радянську епоху.

Після постанови ЦК КПРС «Про цензуру» (1965 р.), а особливо після вводу військ СРСР у Чехословаччину (1968 р.) КПРС взяла курс на реставрацію тоталітаризму. На будь-яку літературу в радянський час розповсюджувалася цензура. Для того щоб пустити в тираж книгу потрібно було пройти процедуру дозволу від цензорів. У 1970–х роках радянська державна компартійна влада вирішилося на часткову реорганізацію цензурної системи. Якщо раніше цензура будувалася за принципом піраміди, де верхівкою був ідеологічний відділ ЦК КПРС, якому підпорядковувалися Головліт і КДБ, то тепер система стала дещо децентралізованою: деякі функції Головліту перейшли до інших контрольних інститутів, таких, як творчі Спілки – Спілка письменників СРСР і відповідні її національні філії у республіках), Спілка журналістів, Спілка композиторів, Спілка художників, Спілка кінематографістів та інші [2].

Все це стосувалося й дитячої книги. Твори могли бути надруковані лише за згодою відповідних органів, а ілюстрації художника повинні були пройти таку саму процедуру цензурування. Звичайно, що такий порядок не міг не відобразитися на змісті та оформленні дитячої книги. Були складові, які повинні були бути обов'язково присутні у дитячій радянській літературі, або навпаки в жодному разі не повинні були потрапити у руки маленькому читачеві.

Були автори, які в принципі були під заборону. В основному на полиці шкіл та бібліотек потрапляли твори письменників ідеологія яких не суперечила основному «курсу». Це не могло не вплинути на якість книги.

При загальному контролі художньої літератури, в дитячій була велика перевага для митців. Основні моральні цінності – любов до батьків та рідного краю, дружба та вірність, краса та гумор, були незмінні протягом століть і залишались актуальні при будь-якому режимі. Тому багато талановитих художників та письменників проявляли себе на ниві дитячої книги.

Ми не можемо повністю погодитися з М. Вернигорою, яка у статті «Література для дітей у ХХ столітті: жанрово-тематичний аспект» констатує, що загалом друга половина ХХ століття позначена певним занепадом літератури для дітей, і літературного процесу взагалі [1].

У загальній тенденції русифікації книжок в УССР та тиском з боку цензури лише література для дітей залишається в більш-менш вигідних умовах і її аудиторія не зменшується, попит на неї зростає. Не дивно, що саме до дитячої літератури звертаються шістдесятники, що бачили у цьому жанрі хоч якось реалізуватись, а не писати увесь час в шухляду.

Розглянемо які талановиті дитячі поети та письменники творили в цікавий для нас історичний період та їхню творчість.

У період 60-х на початку 70-х можна відзначити таких митців, а саме: казки, оповідання та повісті Григора Тютюнника («Климко»), «Вогник далекого степу», вірші Андрія Малюшка (окремі з яких стали хрестоматійними – «Помагай», «Чому чапля стоїть на одній нозі», «Ніколи не хвались» та ін.), Василя Симоненка («Цар Плаксіє та Лоскотун»), Миколу Вінграновського (повісті «Первінка», «Сіраманець»: оповідання, казки, численні вірші), також твори Михайла Стельмах («Гуси-лебеді летять»). Твори цих письменників підносяться над сухими приписами й регламентаціями, що існували на той час в літературі [1].

У жанрі літературної казки для дітей працює Юрій Ярмиш («Лебедина казка»). Постійно для дітей працюють Н. Забіла («Веселим малюкам: Вірші»), М. Пригара («Байбак-мандрівник»), М. Познанська («Всьому свій час: Поема для дошк. Віку»), В. Нестайко («Теодори з Васюківки») [1].

Наприкінці 70-х років – протягом 80-х років творчість окремих письменників свіжим струменем вливається до літератури – це і поет-пейзажист, творець-мариніст для дітей Анатолій Качан («Зелений промінь: вірші»), українська письменниця, поетеса Ліна Костенко, яка звертається до дитячої поезії («Бузиновий цар»), гуморист Грицько Бойко («Збірник пісень на слова Г. Бойка «Соловейко»), поетеса з тонким чуттям гармонії Ганна Чубач («Йшла синичка до кринички»), поети і прозаїки Михайло Слабошпицький («Хлопчик Валь»), Василь Рутківський («Наметі над річкою»), Анатолій Камінчук («Прапорець»), а з повістю «Суперклеї Христора Тюлькіна, або Вас викрито здавайтеся!» А. Костецького до літератури для дітей входить новий жанр – дитячий детектив [1].

Спробуємо надати більш докладний аналіз одній з повестей Оксани Іваненко – художнє трансформування історичних постатей, зокрема Івана Федорова. До цього часу літературна критика дає повісті «Друкар книжок небачених» лише позитивну оцінку, не звертає увагу на її життєписні особливості та близьке тематичне літературне її оточення.

Повість починається новелістичною замальовкою «Максим Грек», в якій йде мова про московський період життя Івана Федорова. Тоді він вже був дияконом церкви Миколи Чудотворця Гастунського в Кремлі. Глухим голосом Максим його повчав: «Книги – це ріки, що напувають всесвіт» [6, с. 136]. Ретроспективно показавши невдалі попередні спроби німців і датчан

організувати друкарську справу в Москві («Ганза», «Гість з Данії»), письменниця розповідає про участь І. Федорова та його білоруського побратима П. Мстиславця у виданні 1564 року коштом царя Івана Грозного першої книги «Апостол» («Печатний дім», «Свято книги»). Але Оксана Іваненко обійшла увагою первинні витoki становлення особистості І. Федорова. Але в наступних замальовках, де зображується перебування І. Федорова в Україні, письменниця значно посилює і конкретизує документальну достовірність обставин і вчинків персонажів. У відповідності до психології дитячого сприйняття вона художньо трансформувє історично достовірні факти, своєю розповіддю рухає сюжет, створює різні колізії, діалоги й пейзажі. При цьому за допомогою мініатюрних емоційних картин штрихами відтворює процес відродження друкарства в Україні. Зокрема, це розповідь про появу книжок у Заблудові («Боець і сіяч»), про вихід їх у Львові («У старовинному місті Львові») та в Острозі («Острозька академія»). По можливості авторка зазирає у душу персонажів, що надає її повісті певної психологічної тональності.

Напрочуд життєвим виписався в Оксани Іваненко образ Івана Федорова. Попри всі недоречності історичні й концептуальні (про них буде нижче), все ж письменниці вдалося відтворити образ справжнього майстра своєї справи, патріота й особистість із високими моральними якостями. Він поєднав у собі професіоналізм з високо розвинутим національним почуттям. Письменниця показує, що праця І. Федорова не тільки значно розширила технічні можливості слов'янського книговидання, але й слугувала вагомим духовним чинником тогочасної епохи. При виведенні образу друкаря письменниця особливо намагалася підкреслити його рішучість в доланні перешкод і здійсненні своєї мети.

По праву І. Федоров виступає великою постаттю, бо він займає значне місце в історії. Відповідно і його зображення повинно бути проникливим та прив'язаним до магістральних подій епохи. Зі сторінок повісті він постає як просвітець XVI ст. Зокрема, захоплення викликає його шляхетне бажання нести людям освіту, розвивати їхній інтелект. І все ж у неї залишаються резерви для відтворення повноти духовної мотивації героя. Так, у повісті опущено домінуюче бажання друкаря стверджувати в людях віру в Бога, поширювати знання про праведне життя. Відомо, що все життя І. Федоров був дуже тісно пов'язаний з Біблією, його визначним пунктиром стало служіння Богові. І, як на мене, Оксана Іваненко це добре розуміла. Проте тогочасні обставини не дозволили їй достовірно передати релігійні почуття І. Федорова. Залишалось користуватися урочисто-стандартними фразами типу: «Друкування Біблії – це була знаменна подія в усьому слов'янському світі» [6, с. 156], які все ж є певним подвигом письменниці в таборі «ворогуючого атеїзму».

Письменниця показує, що етапним моментом для І. Федорова стає перебування його під орудою гетьмана Хоткевича в Заблудові. Тоді друкар

Список використаних джерел

1. Вернигора, НМ. 'Література для дітей у ХХ столітті: жанрово-тематичний аспект', *Інститут журналістики*. [online] Доступно: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1329>
2. Горяева, Т., 2002. 'Политическая цензура в СССР 1917–1991', *РОССИЯН*, М., с.325–326.
3. Іванко, І. 2010. 'Книговидання в УРСР. Скільки українською і скільки російською', *Історична правда*, К. [online] Доступно: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/11/9/3586/>
4. Михалевич, ВВ., Братусь, ІВ., 2017. 'Історико-культурні передумови виникнення друкарства у Європі', *Гілея: науковий вісник*, Київ, с.119–120.
5. Михалевич, ВВ., Братусь, ІВ., Гунька, АМ., 2018. 'Історія розвитку дитячої книги в сучасній Україні', *Гілея: науковий вісник*, Київ, с.150–151.
6. Іваненко, О. 'Твори: в 5 т.', передм. В. Костюченка, К.: *Веселка*, 1984–1985, Т.2: Повісті, оповідання, нариси, 1984, 300 с.
7. Братусь, І., 1997. 'Життєва концепція молодого вчителя мусить ґрунтуватися на міцній національній основі. Інтерв'ю з Оксаною Іваненко', *Літературна Україна*, 25 грудня.

References

1. Vernygora, NM. 'Literatura dlja ditej u XX stolitti: zhanrovo-tematychnyj aspekt (Literature for children in the XX century: the genre-thematic aspect)', *Instytut zhurnalistyky*. [online] Dostupno: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1329>
2. Gorjaeva, T., 2002. 'Politicheskaja cenzura v SSSR 1917–1991 (Political censorship in the USSR 1917–1991)', *ROSSPJeN*, М., с.325–326.
3. Ivanko, I. 2010. 'Knygovydannja v URSR. Skil'ky ukrai'ns'koju i skil'ky rosij's'koju (Book publishing in the Ukrainian SSR. How Ukrainian and how many Russian)', *Istorychna pravda*, К. [online] Dostupno: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/11/9/3586/>
4. Myhalevych, VV., Bratus', IV., Gun'ka, AM., 2018. 'Istorija rozvytku dytjachoi' knygy v suchasnij Ukraini (The history of the development of a children's book in modern Ukraine)', *Gileja: naukovyj visnyk*, Kyi'v, s.119–120.
5. Myhalevych, VV., Bratus', IV., Gun'ka, AM., 2018. 'Istorija rozvytku dytjachoi' knygy v suchasnij Ukraini (The history of the development of a children's book in modern Ukraine)', *Gileja: naukovyj visnyk*, Kyi'v, s.150–151.
6. Ivanenko, O. 'Tvory: v 5 t. (Works: in 5 t.)', peredm. V. Kostjuchenka, K.: *Veselka*, 1984–1985, T.2: Povisti, opovidannja, narysy, 1984, 300 s.
7. Bratus', I., 1997. 'Zhyttjeva koncepcija molodogo vchytelja musty' g'runtuvatysja na micnij nacional'nij osnovi. Interv'ju z Oksanoju Ivanenko (The vital concept of a young teacher should be based on a strong national basis. Interview with Oksana Ivanenko)', *Literaturna Ukrain'a*, 25 grudnja.

* * *

пережив і радість від видання своєї першої друкованої книжки на українській землі «Учительне євангеліє», і біль, коли Люблінська унія 1569 року позбавила його можливості займатися улюбленою справою. О. Іваненко передає різні чуттєві потоки І. Федорова, його болісне сприйняття звістки від Хоткевича про припинення друкарської справи. Через сприйняття сина друкаря відтворюються душевні муки героя: «І раптом дивні звуки збудили Івашка... І побачив, що голова батька – велика, з хвилястим волоссям – труситься від стриманих ридань. Він плакав! Так, батько, великий, розумний батько, що переший надрукував книги в Москві, що перший надрукував книги тут, гірко плакав уночі, ховаючи лице в подушку» [6, с. 149]. Чи було це в реальному житті, сказати важко. Але тут застосування художнього домислу правомірне: воно дало можливість письменниці посилити чуттєву сторону життєвих колізій, в яких перебував тоді майстер. Цим досягається дотик до душі юного читача, який ніби стає свідком потаємної психологічної драми, що контрастує з образом мужнього та непохитного друкаря.

Досліджуючи динаміку розвитку характеру І. Федорова, письменниця доречно дає йому психологічну характеристику. Наприклад, коли син друкаря Івашко, зрадівши багатому подарунку Хоткевича, вигукує: «Як добре, тату!.. Свій хутір! Земля! Ми самі хазяї!» На це роздумливо і сумно батько говорить: «Хутір, земля – будемо орати, сіяти... А як же те насіння, що розсів я досі між людьми своїми книжками? А як же ремесло моє художнє? На рало змінити?.. Не личить мені в оранні та сіянні життя своє коротати. Замість рала в мене ремесло художнє, замість насіння житнього – духовне насіння повинен я по світу розсівати... і всім роздавати духовну їжу» [6, с. 149–150].

У наведеному епізоді слова героя значною мірою взяті із післямов до його книжок, ним же написаних. Це додає їм достовірності. Правдоподібні судження І. Федорова про духовне насіння, наявні біблійні мотиви. Маємо на увазі притчу Ісуса Христа про сіяча: «Слухайте: ось вийшов сіяч сіяти... Сіяч сіє слово... А посіяне на добрій землі означає тих, котрі слухають слово й приймають його, і приносять плід» (Єванг. Від Марка 4:3, 14, 20). Втім, письменниця, відтворюючи сутність притчі, не посилається на першоджерело. Тільки сьогодні ми можемо вичленувати національні та християнські традиції в її творах у повній мірі.

Не дивлячись на утиски з боку цензури та нав'язування ідеологічної програми протягом другої половини ХХ століття, поети та письменники дитячої літератури мають індивідуальні вподобання при виборі тем для своїх творів і завдяки ним українська книжка для дітей загалом гуртувалася на творчому опануванні національних традицій. Поети та письменники часто зверталися до вічних цінностей, обходячи норми виховання в соціалістичному таборі. Це були звернення до природи, дружби та іноді чогось дуже маленького, що натякало на любов до своєї рідної України.